

Wprowadzenie

We współczesnej polityce oświatowej kształcenie szkolne ujmuje się głównie z perspektywy jego efektów, a więc w kategoriach procesu ukierunkowanego na realizację wymiernych osiągnięć. Celem projektu "Racjonalność kształcenia szkolnego w perspektywie interesów poznawczych jego uczestników" była natomiast analiza kształcenia szkolnego z perspektywy jego wewnętrznej logiki, zwanej racjonalnością, przypisywanej kształceniu przez jego uczestników - uczniów, rodziców i nauczycieli. Racjonalność jest formą uprawomocnienia kształcenia, umożliwia identyfikację jego sensu oraz sensu przekazywanych w jego toku kompetencji. Racjonalność kształcenia jest uwarunkowana specyficznymi „interesami poznawczymi” uczniów, rodziców i nauczycieli. Interesy te odzwierciedlają nie tylko indywidualne nastawienie wobec kształcenia konkretnej jednostki, lecz również - co jest niezmiernie ważne - świadomość społeczną grupy, w której jednostka jest zakorzeniona.

Wyróżniliśmy cztery typy racjonalności: prakseologiczną, hermeneutyczną, emancypacyjną i negacyjną. Racjonalność prakseologiczna ma charakter technologiczny i jest ukierunkowana na praktyczne umiejętności, pozwalające uzyskiwać wymierne efekty. Racjonalność hermeneutyczna ma charakter egzystencjalno-interpretacyjny i jest ukierunkowana na pozyskiwanie rozumienia siebie i świata. Racjonalność emancypacyjna ma charakter krytyczny i jest ukierunkowana na upodmiotowienie i samostanowienie jednostki oraz na krytyczną analizę rzeczywistości społecznej z perspektywy interesu emancypacyjnego (na ile procesy społeczne umożliwiają emancypację jednostki). Racjonalność negacyjna wiąże się z odrzuceniem sensu kształcenia jako takiego bądź w dotychczasowych, znanych jednostce postaciach.

Projekt obejmował: 1) teoretyczną analizę racjonalności na gruncie teorii krytycznej i hermeneutyki oraz powstałych na ich gruncie pedagogik, 2) badanie jakościowe polityki oświatowej, 3) empiryczne badanie jakościowe w formie badań fokusowych i pogłębionych wywiadów indywidualnych oraz 4) empiryczne badanie ilościowe przy pomocy skonstruowanego w tym celu Kwestionariusza Racjonalności Kształcenia (KRK).

Badania oświatowe i porównawcze (Renata Nowakowska-Siuta, Bogusław Śliwerski)

Renata Nowakowska-Siuta kreśli kontekst porównawczy dla rozważań dotyczących racjonalności. Podstawowym celem tej części rozprawy jest odpowiedź na pytanie w jaki sposób postrzega się i interpretuje racjonalność rozwiązań edukacyjnych w różnych systemach

oświatowych i szkolnictwa wyższego? Czy rozwiązania te uwzględniają perspektywę porównawczą? Czy i w jaki sposób respektuje się badania porównawcze w konstruowaniu systemowych ram funkcjonowania współczesnej edukacji i jak na tle porównawczym odczytywać można polskie rozwiązania oświatowe? W rozważaniach komparatystycznych tej pracy autorka kierowała się zasadą „spill-over” (tzw. zasada rozlewania się) która znaczy, że podejmowane przez poszczególne państwa reformy mogą rzutować na całościowy obraz edukacji europejskiej. Zasada „spill-over” oznacza również, że zapoczątkowanie współpracy w jednej sferze tworzy zapotrzebowanie na współpracę w innych dziedzinach. Można w rezultacie mówić o pewnym samonapędzaniu się integracji, poprzez które działania w kolejnych sferach dokonują się niejako samoczynnie, pod wpływem zjawisk integracyjnych w innych dziedzinach. Dlatego też opis edukacyjnych tendencji europejskich poprzedzony został deskrypcją wybranych narodowych kwestii, dotyczących istotniejszych aspektów funkcjonowania oświaty i szkolnictwa wyższego w kilku wybranych krajach. Rozważania teoretyczne zostały w tej rozprawie osadzone w koncepcji neofunkcjonalizmu, który przyjmuje założenie, że proces integracji jest stopniowy, automatycznie napędzany przez mechanizm funkcjonalnego i politycznego „rozlewania się” (spill-over), co sugeruje liniowy postęp w kierunku wyższego stopnia integracji i większego wpływu czynników ponadnarodowych. Autorka poprzez opisy i wyjaśnienia wybranych zagadnień edukacyjnych zastanawia się czy postęp integracji w Europie w obszarze edukacyjnym jest obiektywną koniecznością, stałym ruchem w kierunku federacji, a jeśli tak, to czym można tłumaczyć okresowe kryzysy i zmiany w integracyjnych projektach reformatorskich dokonujące się w różnych okresach i w różnych okolicznościach? Wybrane przez autorkę rozwiązania szczegółowe w zakresie oświaty i szkolnictwa wyższego są ilustracją europejskich priorytetów, a poszczególne rozwiązania narodowe stanowią kanwę porównawczą, służącą zrozumieniu politycznych rozwiązań, podejmowanych w poszczególnych krajach a służących budowaniu wspólnego wizerunku edukacji europejskiej.

Bogusław Śliwerski dokonuje syntetycznej analizy recepcji tej pedagogiki w Polsce, aby w dalszej części przeprowadzić studium krytyczne polityki oświatowej rządów po 1989 r. Lata 1980-1989 zostały przez autora uwzględnione w I fazie przełomu politycznego po 1989 r. ze względu na to, że stanowiły one w swojej warstwie opozycyjnej kryterium i fundament reform ustrojowych także w systemie szkolnym. Także rozwój pedagogiki krytycznej wpisywał się intensywnie, ale też i ewolucyjnie w politykę oświatową i dyskurs edukacyjny już w ostatnich latach PRL, jak i bardzo głęboko w czasie transformacji ustrojowej ostatniego ćwierćwiecza.

Autor dokonuje również recepcji pedagogiki krytycznej w Polsce i wyników analiz zakresu racjonalności pedagogicznej polityki oświatowej Ministerstwa Edukacji Narodowej w latach 1989-2014, przedstawia i wyjaśnia zmienne zależne, a mianowicie: racjonalność pedagogiczną i politykę oświatową. Problemem badawczym było bowiem dociekanie, w jakim stopniu politycy oświatowi kierowali się racjonalnością pedagogiczną a na jaką wskazywała opozycja? Jak ona ewoluowała oraz czym była uwarunkowana? Bogusław Śliwerski osadza swoje rozważania w respekcie dla zasad charakterystycznych dla badań socjohistorycznych, docieka genezy fenomenów, które stają się przedmiotem zainteresowań poznawczych autora, by stwierdzić, w jakim stopniu przeszłość wpływa na ich stan teraźniejszy.

Badania empiryczne (Bogusław Milerski, Maciej Karwowski)

Badania empiryczne zostały zrealizowane przez wyspecjalizowaną firmę (Millward Brown) na podstawie dostarczonych przez nas materiałów. Empiryczne badania jakościowe zrealizowano w 2013 r. W ich ramach przeprowadzono 21 IDI (7 uczniów, 7 nauczycieli, 7 rodziców) oraz 8 FGI (4 grupy uczniów, 2 grupy nauczycieli i 2 grupy rodziców). Badania ilościowe wykonano w 2014 r. na ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie uczniów szkół ponadgimnazjalnych (N=2810) oraz dodatkowo objęto nimi nauczycieli (N=321) i rodziców (N=2676).

Transkrypcje wywiadów zostały poddane analizie z wykorzystaniem założeń hermeneutyki obiektywnej. Według tej teorii interpretacje wywiadów były formułowane w kontekście struktur społecznych. Koncepcja taka wskazuje na konieczność tworzenia swoistej „partytury interpretacyjnej”. Partytura taka jest rekonstruowana przez interpretatora i wnosi do interpretacji tego, co jednostkowe perspektywę całości i - w konsekwencji - nadaje jej walor intersubiektywnej ważności. W takim ujęciu interpretacja polega na identyfikacji możliwych modusów tego, co jednostkowe, w kontekście tego, co ogólne, a mianowicie całościowej partytury interpretacyjnej. W perspektywie założonych idealnych typów poszczególnych racjonalności została dokonana interpretacja poszczególnych wypowiedzi. Ujawniła ona ich nasycenie poszczególnymi cechami racjonalności, odtworzyła sposoby i motywy ich atrybucji oraz ich semantykę - sposoby językowego ujmowania sensu kształcenia szkolnego przez badanych. Pozwoliło to w konsekwencji na odpowiedni dobór semantyki w konstrukcji KRK.

Wyniki badania głównego o charakterze ilościowym, zrealizowanego z wykorzystaniem KRK, można podsumować w trzech punktach. Po pierwsze, analizy czynnikowe pozwalają na stwierdzenie, iż w przypadku uczniów odtwarza się zakładana, czteroczynnikowa struktura

postrzeganych racjonalności kształcenia i percypowania powinności szkoły. Mamy do czynienia z klarownymi czynnikami racjonalności hermeneutycznej, prakseologicznej oraz negacyjnej. Mniej jednoznaczny, a w konsekwencji sprawiający więcej problemów interpretacyjnych, był czynnik racjonalności emancypacyjnej - z jednej strony łączył on bowiem w sobie przeświadczenie o powinnościach szkoły w zakresie kształcenia niezależności i świadomości, z drugiej, bliskie mu były niektóre stwierdzenia nieodległe od technicznie zorientowanego dyskursu prakseologicznego. Racjonalność emancypacyjna była co do zasady warunkowana niższym poziomem statusu społeczno-ekonomicznego. Po drugie, wśród wszystkich uczniów bardzo zdecydowana - wręcz dojmująca, jeśli analizowalibyśmy wielkości efektu - jest przewaga racjonalności prakseologicznej. Tak więc uczniowie od szkoły i edukacji bardziej oczekują praktycznych, wąsko użytecznych umiejętności i kompetencji, niż wspierania charakterystyk związanych z pozostałymi racjonalnościami. Kolejne miejsca w tej hierarchii zajmują racjonalność hermeneutyczna, emancypacyjna i negacyjna. Po trzecie, analiza dystrybucji wariancji każdej z racjonalności potwierdza ich społeczną genezę. Choć większość zmienności usytuowana jest na poziomie indywidualnym, racjonalności nie są wyłącznie indywidualnymi fenomenami – wprost przeciwnie – fakt, że kilka, a czasami kilkanaście procent ich wariancji można przypisać pogrupowaniu w szkoły i klasy, pokazuje, że procesy ich kształtowania mogą mieć społeczną genezę. Stanowi to empiryczne potwierdzenie założeń teorii krytycznej ujmującej interes poznawczy jako kategorię społeczną.

Konkludując całość badań można stwierdzić, że: 1) analizy polityki oświatowej wykazały marginalizowanie hermeneutycznej i emancypacyjnej racjonalności kształcenia, 2) empiryczne badania jakościowe pozwoliły zrekonstruować semantykę postrzegania kształcenia, 3) empiryczne badania ilościowe wykazały istnienie czterech typów postrzegania racjonalności kształcenia, z dominującą pozycją racjonalności prakseologicznej, oraz zależność sposobu postrzegania racjonalności od kontekstu społecznego - świadomości społecznej; oznacza to, że atrybucja racjonalności kształcenia jest nie tylko wynikiem jednostkowego nastawienia, lecz również interesu poznawczego jako stanu świadomości grupy społecznej.

Znaczenie badań

Projekt wpisuje się w najnowszą debatę pedagogiczną dotyczącą postulowanych i faktycznych sposobów legitymizacji kształcenia szkolnego, dokonując deskrypcji, wyjaśnienia i

interpretacji leżących u ich podstaw racjonalności. Wnosi on poznawczy wkład do dyskursu pedagogicznego za sprawą:

- przyjętego modelu teoretycznego racjonalności kształcenia szkolnego, integrującego koncepcje racjonalności sformułowane na gruncie teorii krytycznej z dokonaniem pedagogiki hermeneutycznej i teorii systemów (w dotychczasowym dyskursie dotyczącym racjonalności odwoływano się głównie do dorobku szkoły frankfurckiej),
- przejścia od dyskursu teoretycznego o charakterze idealizacyjnym do empirycznej eksploracji racjonalności leżących u podstaw procesu dydaktycznego w szkole (w dotychczasowej pedagogicznej recepcji problematyki racjonalności przeważa dyskurs teoretyczny, a jeżeli są prowadzone badania empiryczne, to mają głównie charakter jakościowy),
- opracowanego modelu empirycznego racjonalności kształcenia szkolnego,
- przyjętej metodologii badań empirycznych, łączącej podejście interpretacyjne (konceptcja typu idealnego) z podejściem ilościowym, oraz zastosowanych metod badawczych (sondaż z wykorzystaniem autorskiego kwestionariusza, wywiady indywidualne i fokusowe, odwołujące się do teorii hermeneutycznej i etnometodologii, analiza dokumentów),
- przyjętych założeń o możliwości równoczesnego występowania różnych typów racjonalności oraz o niewartościowaniu racjonalności (w większości badań koncentrowano się na weryfikacji racjonalności dominującej z jednoczesną preferencją dla interesu emancypacyjnego),
- diagnozy faktycznych sposobów legitymizacji kształcenia szkolnego z uwzględnieniem wszystkich podmiotów edukacji: nauczycieli, uczniów i rodziców,
- empirycznej metaanalizy teoretycznego modelu racjonalności.

Wartości poznawcze projektu dotyczą nie tylko rozwoju dyskursu naukowego w zakresie teorii kształcenia i wychowania, a szerzej – pedagogiki szkolnej, lecz również dyskursu oświatowego dotyczącego istoty kształcenia w makropolicyce resortu edukacji i samorządów terytorialnych w perspektywie projektów reform systemu szkolnego. Ze względu na europejski kontekst zmian oświatowych wyniki badań będą miały znaczenie uniwersalne.

Wartością dodaną projektu jest integracja badań społecznych i humanistycznych na wszystkich etapach badawczych: 1) konceptualizacji modelu teoretycznego racjonalności kształcenia szkolnego, 2) operacjonalizacji empirycznej pod postacią modelu empirycznego, 3) zastosowanych metod badawczych i 4) zastosowanych metod analizy wyników.